

Liiva-Putla männik Saaremaal on kui loodud seenekaitsealaks

ERAST PARMASTO

Euroopa seenekaitse nõukogu on teinud ettepaneku võtta Berni konventsiooni lisasse teiste elusolendite kõrvale 33 Euroopas erilist kaitset vajavat seeneliiki. Neist 14 kasvab ka Eestis. 18,3 hektari suurusel Liiva-Putla männikust on seni leitud 12 haruldast seeneliiki.

Liiva-Putla männik. Pilku köidavad kunstipärased "männiloomad" ja muud looduslikud sulptuurid.

Kui mõelda tagasi möödaläinud sajandil loodud kaitsealadele, siis suurematega neist oli nii palju muret ja võitlemist, et päris pisikeste peale jõudu ja tahtmistki ei jätkunud. Ometi leidub meil rohkesti looduskooslusi, harulduste leiupaiku ja muud sellist, mille kaitseks kümneid ruutkilomeetreid eraldada poleks mõistlik. Nõukogude korra ajal tuli paraku looduskaitsekski eeskujuna võtta Moskvast, seal aga ei tahtetud mikrokaitsealadest kuulda. Eestis asutati siiski väikesi nn. kohaliku tähtsusega kaitsealasid, kuid nende staatus oli üsna habras. Parem oli lugu üksikobjektidega: seda, et vanad puud ja kivikülvid vajavad kaitset, mõistsid nii kohalikud kui ka suur osa kõrgeid ülemusi.

Vääriselupaik on väärt algatus. Eesti praegusele metsaseadusele on mõndagi ette heidetud, ent selles leidub ka sügavalt läbimõeldud sätteid. Üks neist on võimalus ja vajadus leida ning kaitsta vääriselupaiku – esialgse nimetusega võtmebiotoope (puine otsetõlge ingliskeelsest *key biotope* ja rootsikeelsest *nyckelbiotop*). Seda mõistet selgitas Eesti Looduse möödunud aasta novembrinumbris (lk. 414–417) Riina Martverk.

Seni on Eestis leitud üle kuue tuhande vääriselupaiga. Neist paljude, riigimetsades asuvate asjakohane kaitse on keskkonnaministri ettekirjutustega tagatud juba praegu.

Alates 3. aprillist 2001 on Saaremaal, Kaali meteoriidikraatrite kaitsealast põhja pool 18,3 ha suurusel vanas männikus keelatud metsa mis tahes moel majandada ja looduskeskkonda muuta. Sisuliselt võiks seda pidada seenekaitsealaks, mis on ühtlasi esimene või üks esimesi omataolisi Euroopas.

1994. aastal rajati Šotimaal 7,5 ha suurune nn. alamate taimede (s.t. seente, sammalde, samblike jt.) kaitse- ja seireala, millel regulaarsete muutusvaatluste tarbeks nummerdati kõik puutüved, tüükad ja kändud. Siiani on seal leitud üle kuuesaja seeneliigi. Märkigem, et ka kõnesolevale Saaremaa kaitsealale sai moodustatud kaks seireruutu, nende olemasolu jääb aga asjassepühendamatu märkamatuks. Euroopas on hästi uuritud mitme kaitseala seenestikku, mis on sageli osutunud väga liigirikkaks. See selgub aga ikka pärast kaitseala moodustamist, mitte enne seda.

Iseäralik mets. Mõneti kummaline tundub meie Saaremaa seenemets juba maha vaatamatagi. Saja-aastased ja

vanemadki männid on kidurad, mitutpidi kõverad, ainult 10–12 meetri kõrgused, tüve läbimõõduga 15–20 cm. Ei saaks siit ei tarbe- ega korralikku küttepuitugi – just see ongi metsa seni kaitsnud. Õnneks pole siin juba aastakümneid koristatud ka lamapuitu: see loob soodsad tingimused surnud puidul kasvavatele seentele, pak- kudes ühtlasi vaatajale imelisi looduslikke skulptuure. Inimkätega seatult nimetaksid praegusaja kunstnikud neid installatsioonideks (vt. fotot).

Taksaatorid on siinse metsa veel hiljuti liigitanud liivapinnasele omaseks sambliku-, osalt ka pohlamänni- kuks. Taimkate, veel enam seenestik viitab aga pinnase lubjasaldusele. Seireruute tähistavatele tulpadele auke kaevates sattusime juba mõnekümne sentimeetri sügavusel luiteliiva all paesele rähale. Ega iga looduspuistu anna- gi ennast üheselt metsakasvukohatüüpide lahterdusse mahutada, siingi hoiab tüüp rohkem leesika-loomänniku poole.

Muldkatte iseärasus, Saaremaa eriline, suvel soe ja kuiv kliima ning metsa pidevus on koos juhusega toonud siia 12 seenharuldust. Kolm lehternahkiselist hulka kuuluvat seent – liiv-kampnarmik (*Bankera fuliginosa*), must vöötarmik (*Phellodon niger*, vt. fotot) ja pruun kübarnarmik (*Hydnellum ferrugineum*) – kuuluvad Eesti punasesse raamatusse, neist kaks esimest ka kaitse alla.

Erilist huvi pakub aga lilla põdramokk (*Sarcodon fuliginoviolaceus*), mida siin leidub üsna rohkesti. Eestis leidis Anu Kollom seda mullu veel Kesk-Hiiumaalt; Soomest on teada kolm leidu, Rootsist neli, Norrast ja Taanist mitte ühtegi. Kesk-Euroopas on liik ilmselt hävinud, teatakse veel vaid üht leidu Prantsuse Alpidest.

Meile lähim idapoolne leiukoht on Sahhalinil. Euroopa seenekaitse nõukogu tegi sel aastal ettepaneku võtta Berni konventsiooni lisasse teiste elusolendite kõrvale ka Euroopas erilist kaitset vajavad seeneliigid, kokku 33. Eestist teatakse neist neljateist, kõige omapärasem ja ehk ilusamgi on lilla põdramokk. Meie punases raamatus ega kaitse all pole see liik ainult seepärast, et ta leiti siin alles kaks aastat tagasi.

Lilla põdramoka kuni 12 cm läbimõõduga kübarad on pealt pruunid, vanana tumesinist tooni. Allküljel ripuvad tihedalt kuni 4 mm pikkused purpurpruunid narmad. Tihke seeneliha on hoopis omapärane: noorelt tumeroosa, vanemalt sügav-tumesinine või mustjaslilla (vt. fotot). Lilla põdramokaga sarnanevad (samuti narmastega ning paiguti sinakad) ainult kaks kübarnarmiku liiki, ent need on sitkenahkjad, peaaegu puitunud sisuga.

Kuidas kaitsta vääriselupaiga seenerikkust? Iga- tahes mitte okastraataia ega kurjade keelusiltidega. Tavaseenelisi käib siin igal aastal, kuid nemad on mitte- söödavaid, vintskete või puitunud viljakehadega harul- dusi kohelnud heatahtlikult. Jalaga ümber löödud seeni näeb mõne suurema linna lähedastes metsades ja parki- des, mitte aga siin. Hoopis tähtsam on see, et vana mets saaks siin ka edaspidi kasvada omapäi. Kõik tema harul- dased seened on mükoriisamoodustajad: ilma vanade mändideta nad hukkuksid.

FOTOD: VELLO LIIV

Lillat põdramokka kohtab Liiva-Putlas rohkesti. Eestis teada ka Kesk-Hiiumaal.

Must vöötarmik, ohustatud kaitsealune lehternahkiseline.

Kirjeldatud vääriselupaiga (VEP) ametlik nimi on nr. 131012. Ei midagi rohkemat. Omavahel oleme seda ligidase asustatud paiga järgi hüüdnud Liiva-Putla seene- kaitsealaks. Lõpetaksingi oma jutu ettepanekuga: igale VEP-ile oma nimi! Ligi pooled leitud vääriselupaikadest asuvad eramaadel. Kui maaomanikuga sõlmitakse kaitse- leping, siis võiks kokku leppida ka selle paberitesse kirja pandavas nimes. Olgu selleks siis Kase Jaani vääriselupaik (maaomaniku nime järgi), Tagametsa vääriselupaik (talu nime kohaselt) või midagi muud sündsast. Vääriselupaiga olemasolu annab lisaväärtuse krundile ja võiks olla uhkuseasi maaomanikule – olgu tal siis ka nimi. ■

Erast Parmasto (1928) on mükoloog, töötab vanemteadurina EPMÜ zooloogia ja botaanika instituudis. Uurinud mitme nn. kõrgemate seente rühma süstemaatikat, levikut Eestis ja muus maailmas ning nende levimisviise.